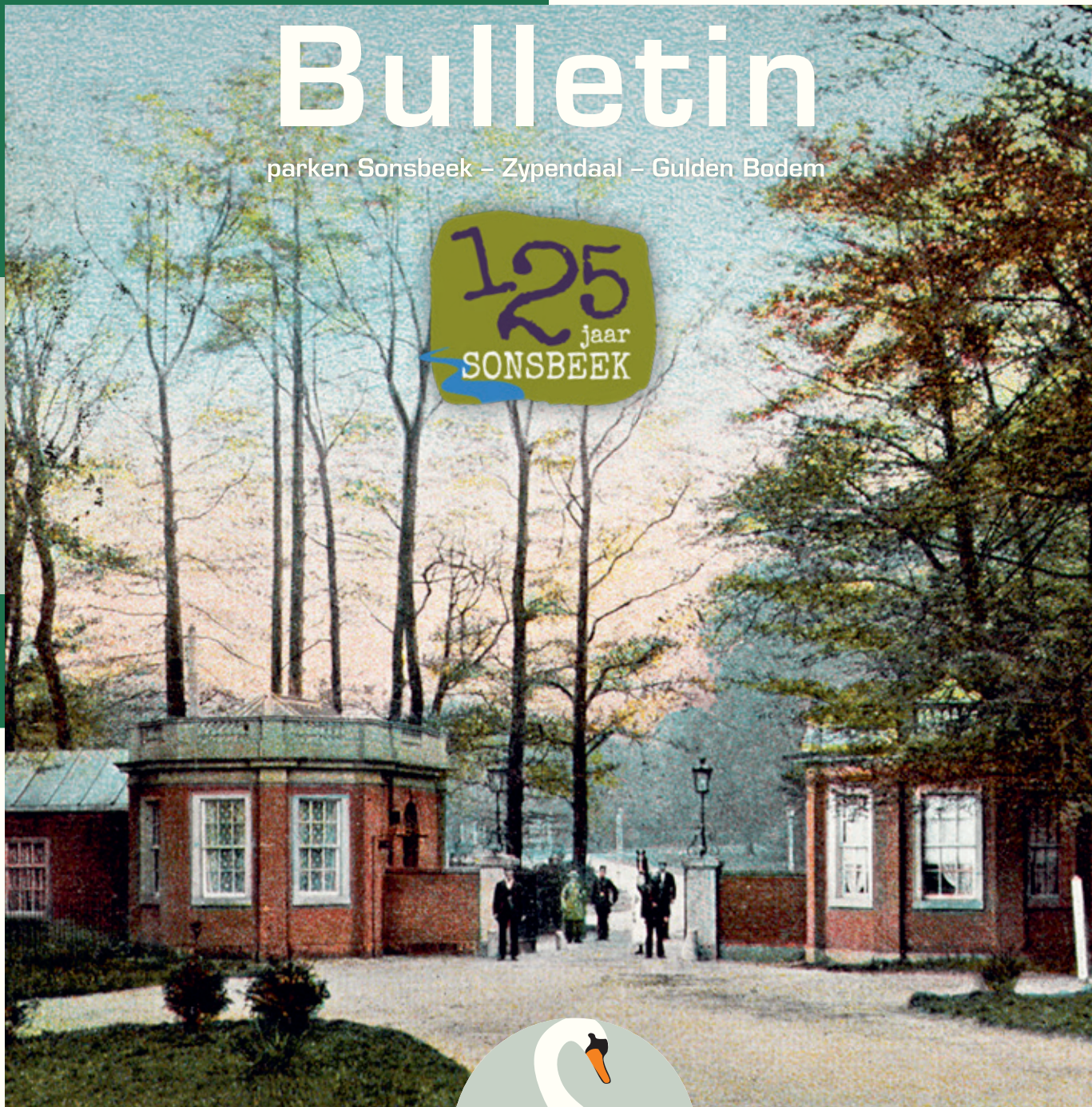

Bulletin

parken Sonsbeek – Zypendaal – Gulden Bodem

Vrienden
van
Sonsbeek

Nog geen
parkvriend?
Word lid!

De Vereniging van Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem wil een klankbord zijn voor de bezoekers van de monumentale parken en voor de eigenaar van de parken, de gemeente Arnhem. Het doel van de Vereniging is mee te werken aan de instandhouding en verfraaiing van de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem.

De contributie bedraagt per jaar voor particulieren €15 (per 2025 €17,50) voor verenigingen €35 en voor bedrijven €50.

Bankrekeningnummer: NL30 ABNA 0406 333 505 t.n.v. Vrienden van Sonsbeek.

CANBI: de Vereniging is door de fiscus erkend als Culturele Algemeen Nut Beogende Instelling, waardoor giften die volgens de regels van de Belastingdienst worden gedaan voor fiscale aftrek met de factor 1,25 mogen worden vermenigvuldigd.

Dagelijks bestuur

Voorzitter: Margreet van Gastel

(voorzitter@vriendenvansonsbeek.nl)

Secretaris: Frank van den Elshout

(secretariaat@vriendenvansonsbeek.nl)

Penningmeester/ledenadministratie: Peter van der Linde

(penningmeester@vriendenvansonsbeek.nl)

Leden: Sanne Blok, Niels van der Graaff, Lonneke Kranendonk, Christine Paris

Adviseurs: Huig Velders (juridisch adviseur), Jan Floor (beheerder parken gemeente), Pim van Oers (jongeren)

Aanmelding nieuwe leden

Scan de QR-code en vul het formulier in op: vriendenvansonsbeek.nl/lid-worden of mail naar: info@vriendenvansonsbeek.nl

Postadres: Molenplaats Sonsbeek

Zijpendaalseweg 24a

6814 CL Arnhem

Website

vriendenvansonsbeek.nl

Molenplaats

Bij het bezoekerscentrum Molenplaats Sonsbeek valt van alles te leren en ontdekken over het groen in de stad en het belang ervan. Het is een ideaal beginpunt voor een kennismaking met de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Er is informatie te vinden in de vorm van boekjes, plattegronden en kaarten over de natuur in en om de stad. Vanaf deze locatie worden activiteiten georganiseerd met betrekking tot het landschap en de cultuurhistorie. Ook is er informatie over gezondheid en klimaatbestendigheid.

Zie: natuurcentrumarnhem.nl/locaties/molenplaats-sonsbeek

In dit nummer

Voorpagina: Detail van een ingekleurde prentbriefkaart met poortwachtershuisje bij de hoofdingang van Park Sonsbeek (Gelders Archief). Afgestempeld op 17-11-1905. Sonsbeek was toen zes jaar gemeentelijk park.

3 Van de bestuurstafel: Margreet van Gastel staat stil bij 125 jaar Sonsbeek als gemeentelijk park.

3 Wie ontmoet Sonsbeek: Fotograaf Rinus Baak in gesprek met een enthousiast voorvechtster van Hertenkamp Sonsbeek.

4 Activiteiten: In het kader van het lustrum is er van alles te doen in Sonsbeek.

5 Fotowedstrijd: Herinneringen gezocht! Doe mee met de fotowedstrijd 'Jong in het park'.

6 en 7 Ontstaan Park Sonsbeek: Hoe kwam de 'Sonsbeek-deal' in 1899 tot stand waarmee landgoed Sonsbeek gemeentelijk bezit werd? Ad Habets vertelt het verhaal achter deze megatransactie.

8 en 9 Toen en Nu: Prentbriefkaarten van rond 1905 uit de online beeldbank van het Gelders Archief naast foto's uit 2024. Fotograaf Rinus Baak zocht de plek op van de prentbriefkaarten en maakte foto's die zo veel mogelijk overeenkomen met de oude situatie. Veel is veranderd maar de essentie van de plek blijft overeind. De lay-out is van Rosa Poelmans.

10 en 11 Historie Witte Villa: Een hotel, een school, een kunstgalerie en een café-restaurant. Lees meer over de uiteenlopende functies van voormalig Huis Sonsbeek.

12 Even voorstellen: Het bestuur van de 'Vrienden.'

12 Nieuws: De toekomstvisie van onze parken is opgenomen in het *Jaarboek Landschapsarchitectuur en Stedenbouw 2023*.

13 Lezersvraag: Er bestaat een prentbriefkaart met daarop 'Pyramidelaan Sonsbeek.' Waar ligt deze laan?

14 en 15 Beeldtentoonstelling: Vanaf de eerste editie in 1949 is Park Sonsbeek twaalf keer het podium geweest voor hedendaagse kunst. Een overzicht.

Achterpagina: Koos Dansen gaat op zoek naar de zwanen van Sonsbeek.

Aan dit nummer werkten mee: Sanne Blok, Koos Dansen, Margreet van Gastel, Ad Habets, Rosa Poelmans.

Van de bestuurstafel

De dagen worden weer langer, de vogels kwetteren weer luider, alleen het water bij de waterval stroomt zoals het al meer dan 100 jaar doet...

Dit jaar is het 125 jaar geleden dat Sonsbeek aangekocht werd door de gemeente. Met één stem meerderheid in de gemeenteraad (democratie pur sang) en voor de financiële huishouding een geweldige aderlating. Wat zijn we blij dat toen die keus gemaakt werd! In 1930 en 1957 volgden Zypendaal en Gulden Bodem.

De aankoop van Sonsbeek in 1899 willen we niet ongemerkt voorbij laten gaan. De voorbereidingen voor onze lustrumactiviteiten zijn in volle gang. Een klein tipje van de sluier lichten we alvast op. We trappen af op onze ALV op 15 april 2024: de precieze dag van het 125-jarig lustrum. Met een interessante lezing en feestelijke horeca-ondersteuning. In april is het ook Nationale Zaaidag. Samen met schoolkinderen en de gemeente willen we onder andere 5.000 m² wilde bloemen inzaaien. Goed voor het oog en goed voor de bijen.

Het is een bewuste keus om de jeugd te betrekken. Zij zijn immers de gebruikers en beheerders van de toekomst en kunnen niet vroeg genoeg kennismaken met de kwaliteiten van het park. Om diezelfde reden zullen we ook een fotowedstrijd organiseren met als thema 'Jong in het park.' Een uitdaging voor de jeugd en een moment van *sweet memories* voor de ouderen. Meer hierover op pagina 5 van dit Bulletin. U kunt alles volgen via de site vriendenvansonsbeek.nl. Ondertussen gewoon doorgaan met genieten van het park!

*Namens het bestuur,
Margreet van Gastel, voorzitter*

Wie ontmoet Sonsbeek

We kwamen elkaar een tijdje terug tegen bij de hertenkamp. Na een korte kennismaking vertelt ze mij over haar binding met het park. Met groot enthousiasme verhaalt ze over haar inzet voor Hertenkamp Sonsbeek. Vol vuur geeft ze aan ze dat ze zitting heeft genomen in een strijd voor het behoud van deze historische plek in het park. De ontmoeting was kort maar krachtig. We zijn elkaar daarna niet meer tegengekomen, maar ik ben benieuwd hoe ze nu terugkijkt op ons gesprekje. Ze zal vast trots zijn nu de strijd tot behoud van dit oude hertenmonument is gestreden.

Tekst en foto: Rinus Baak

Activiteiten 125 jaar Park Sonsbeek

Doordat Jan Willem Cornelis Tellegen (directeur Gemeentewerken tussen 1887 en 1900) er in 1899 voor zorgde dat Arnhem landgoed Sonsbeek aankocht, vieren we dit jaar het 125-jarig bestaan van Sonsbeek als gemeentepark. Er zijn het hele jaar door verschillende feestelijke activiteiten.

In 1898 schreef Jan Willem Cornelis Tellegen in een brief aan het college van burgemeester en wethouders het volgende: 'Ik geloof, dat Arnhem, door Sonsbeek te koopen, een daad zal plegen, die niet alleen in de stad zelve maar in het geheele land zal worden toegejuicht [...].'

Door het doortastende optreden van Tellegen kwam Sonsbeek een jaar later, op 15 april 1899, daadwerkelijk in gemeentelijk bezit.

Hij wist daarmee bouwplannen van de projectontwikkelaars die de gronden al in bezit hadden, te verhinderen. Het adellijke landgoed werd een park voor alle Arnhemmers.

Rijksmonument

Sinds 1963 is het park een Rijksmonument. De parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem vormen de groene parel van Arnhem, waarvan vele bezoekers van binnen en buiten de stad in alle seizoenen genieten.

Lente in Sonsbeek in 1926 bij de Fonteinvijver. Foto: Fotobureau Gazendam, Arnhem (© Spaarnestad Photo, Nationaal Archief).

Watermolen met boerderij en beek in park Sonsbeek rond 1920. (Gelders Archief)

Eeuwenoude monumenten, zoals de Witte Watermolen langs de Sint-Jansbeek en de iconische Belvédèretoren die uitkijkt over de stad, getuigen van de rijke historie van het park. Hier, langs de Sint-Jansbeek, begon het verhaal van Arnhem.

Feestelijkheden

Het hele jaar door zijn er activiteiten in het park, toegankelijk voor iedereen. Van exposities tot markten, van natuurexcursies tot lezingen, concerten en theater. Zo is er op 12 april een speciale editie van de Historische Herberg in Molenplaats Sonsbeek, op 14 april het Sonsbeek Lentefestival en organiseren we vanuit de vereniging Vrienden van Sonsbeek op 13 juni een excursie langs de Sint-Jansbeek met feestelijke afsluiting. Ook Natuurcentrum Arnhem organiseert vanuit bezoekerscentrum Molenplaats Sonsbeek verschillende activiteiten zoals themawandelingen, excursies en kinderactiviteiten.

Sonsbeekagenda

Benieuwd naar wat er allemaal te doen is in Sonsbeek? Kijk dan op sonsbeekagenda.nl (scan de QR-code), vriendenvansonsbeek.nl en natuurcentrumarnhem.nl. Of kom voor informatie langs bij Molenplaats Sonsbeek.

Fotowedstrijd 'Jong in het park'

Herinneringen gezocht!

Park Sonsbeek bestaat 125 jaar en dat mag gevierd worden! Met fotogenieke herinneringen aan speciale plekken in Sonsbeek. Als ode aan de parken en de jeugd vragen we iedereen die jong is – of zich nog jong voelt – om zo'n plek met ons te delen en zo een bijdrage te leveren aan een unieke verzameling van jeugdherinneringen.

Wie in Arnhem opgroeit of opgroeide, kent Sonsbeek en de aanliggende parken. Een groene wereld in een stenen omgeving. Misschien kwam je er voor het eerst met je ouders. Rondgereden in de kinderwagen. Of wat later bij het spelen, klimmen en klauteren. Alleen of tijdens kinderfeestjes en met een volwassene om een oogje in het zeil te houden. Nog weer later werd Sonsbeek misschien juist een plaats om aan het wakende oog van ouders te ontkomen: chillen, sporten, pizza's eten, blowen, ruzie, liefde. Een vrije oase in een wereld vol regels.

Hoe gaat het in zijn werk?

Deel met ons een foto van jouw bijzondere plek. Dat mag een nieuwe foto zijn, maar ook een foto 'van toen'. Leg in maximaal honderd woorden uit waarom de gefotografeerde plek voor jou zo bijzonder is. Inzenden is mogelijk vanaf nu tot en met 21 juli 2024. Een deskundige jury zal alle inzendingen beoordelen en komen tot een shortlist van inzendingen. Deze foto's zullen na de zomer worden geëxposeerd in het Nederlands Watermuseum en bezoekerscentrum Molenplaats Sonsbeek. Daarnaast zullen er per categorie winnaars worden benoemd. Er zijn twee leeftijdscategorieën en met name jongeren worden ook uitgenodigd deel te nemen!

*Grote Waterval in Sonsbeek.
Foto: Marco Derksen/Flickr,
oktober 2014.*

*Weide bij Stadsvilla Sonsbeek.
Foto: Marco Derksen/Flickr,
mei 2012.*

Interesse?

Je vindt alle informatie over de fotowedstrijd op de website van de Vrienden van Sonsbeek (vriendenvansonsbeek.nl). De redactie van de website zal uit de binnenkomende verhalen en foto's een shortlist samenstellen die wordt voorgelegd aan de jury, onder andere bestaande uit de fotografen Rens Plaschek en Rinus Baak. De jury bepaalt welke foto's/verhalen worden geëxposeerd in het Nederlands Watermuseum en bezoekerscentrum Molenplaats Sonsbeek. Bezoekers

krijgen dan ook de gelegenheid om te stemmen voor de Publieksprijs.

Meer info en voorwaarden

Wie de fotobestanden aanlevert, verklaart zich akkoord met het feit dat deze kunnen worden gebruikt in de expositie en eventueel op een later moment kunnen worden opgenomen in het Bulletin of de online kanalen van de Vrienden van Sonsbeek. Meer informatie over de fotowedstrijd en het aanleveren van de foto's op vriendenvansonsbeek.nl.

Gemeente Arnhem liet zich verrassen

Hoe kwam de 'Sonsbeek-deal' in 1899 tot stand waarmee landgoed Sonsbeek gemeentelijk bezit werd? Ad Habets dook de archieven in en ontdekt dat burgemeester en wethouders zich in 1897 behoorlijk lieten verrassen, maar dat het twee jaar later toch nog goed kwam.

Op 13 en 20 april 1924 verscheen in het Geïllustreerd Zondagsblad van de Arnhemsche Courant een serie van twee artikelen 'Sonsbeek vijf-entwintig jaren gemeentebezitting' en daarin staat:

'Familieaangelegenheden hebben ertoe geleid dat G.M.A. baron van Heeckeren (...) overging tot den verkoop van zijn bezitting'.

Over de precieze aard van de aangelegenheden weidde de auteur van het artikel niet uit. Hoewel de baron inmiddels was overleden en zijn rol in Arnhem al lang was uitgespeeld, vond de krant het nog altijd niet kies de zaken bij hun naam te noemen. Voor lezers uit 2024, gewend als zij zijn aan breed uitgemeten schandalen rond bekende Nederlanders, is het moeilijk voorstelbaar dat het ooit anders was; dat laakbaar en zelfs strafbaar gedrag van hoogwelgeborenen en bestuurders werd verheimelijkt. Om kort te gaan, in 1884 moest Van Heeckeren scheiden nadat hij wegens een zedenmisdrijf tot celstraf was veroordeeld en in 1896 voor de tweede keer na overspel. In beide gevallen dwongen alimentatieverplichtingen hem tot verkoop van onroerend goed.

Wethouder én scheidingsadvocaat

Iemand die de ontluistering van Willem van Heeckeren van dichtbij meemaakte, was mr. Izaak Everts. Hij was in 1883 wethouder geworden, maar trad ook op als advocaat voor Van Heeckeren's eerste echtgenote, Charlotte Alexandrine barones van Heeckeren van Molecaten. Hij regelde de scheidingsvoorwaarden, waaronder

de alimentatie. Daarbij kreeg hij inzicht in het totale vermogen van de baron. Het was een huwelijk buiten gemeenschap van goederen dus over de alimentatie moest onderhandeld worden. Everts deed dit vanuit een sterke positie – de overspelige moest zijn ex alimentatie betalen 'in overeenstemming met zijn vermogen'. Everts wist de jaarlijkse uitkering aan Charlotte te brengen op f24.000 tot haar hertrouwen.

Geldnood na tweede scheiding

Op 17 juni 1896 verklaarde het Gerechtshof Arnhem Willem van Heeckeren en zijn tweede echtgenote Mathilde Nouvel gescheiden van goederen. Everts keek er niet van op. Echter nu was hij, als wethouder Openbare Werken van Arnhem, in zekere zin zelf belanghebbende. Hij zag het gevaar dat Van Heeckeren, wiens vermogen – zo wist hij – vooral bestond uit onroerend goed, door nieuwe alimentatieverplichtingen in geldnood zou komen en het landgoed

moest verkopen. Een doortastend gemeentebestuur zou hebben laten peilen of Van Heeckeren bereid was tot verkoop van delen van Sonsbeek aan de gemeente. Maar het Arnhemse gemeentebestuur verroerde zich niet en werd een jaar later verrast door een koper die dichterbij de bron stond...

Verhuur en toegangsprijzen

In die periode leek het bijna of Sonsbeek al openbaar park was, want in juli 1895 werd er een vierdaagse landbouwtentoonstelling gehouden en in augustus 1895 was het landgoed open voor een hippisch feest met kermis. In 1896 kregen wandelaars in de zomermaanden toegang tot het park op vertoon van een abonnement, dat ze voor 5 gulden per persoon konden kopen. Zij konden daarmee ook concerten bijwonen. In juni 1896 werd het hele park van 50 hectare te huur aangeboden. In 1897 boden de villa, de orangerie en de hertenkamp plaats aan een grote nijverheidstentoonstelling. Echt openbaar kon je dit park nog

Na aankoop van Sonsbeek werd de villa verpacht als hotel, de rentmeesterswoning als pension en de tuinmanswoning als theeschenkerij. Naast de theeschenkerij werd begin 1910 een veranda gebouwd. De foto toont de gloednieuwe veranda op zondag 17 juli 1910 als deelnemers aan de ANWB-Bondsdagen de lunch gebruiken.

niet noemen, want de toegangsprijzen waren alleen door goeude burgers op te brengen. Zoveel was wel duidelijk: Van Heeckeren woonde er niet meer.

Maatschappij tot exploitatie

In oktober 1897 ging het gerucht dat Sonsbeek was verkocht aan houthandelaar Hendrik Kooij jr. Arnhem vreesde voor 'sloop' van het fraaie geboomte, maar hoopte dat de gemeente het landgoed zou overnemen. Vrees voor sloop was niet helemaal ongegrond, want het was nog maar twee jaar geleden dat men in de krant had gelezen over de grootscheepse houtkap op Van Heeckeren's jachtdomein Deelerwoud, die f400.000 zou hebben opgebracht. Een houthandelaar die een bos koopt, doet dat niet uit vogelliefde. De statuten van de NV Maatschappij tot exploitatie van het landgoed Sonsbeek, die in december 1897 in de krant verschenen, waren er duidelijk over. De NV had tot doel *'het aankopen van het landgoed Sonsbeek met aanhorigheden te Arnhem, het exploiteren van dat landgoed ook als bouwterrein, het vellen en verkopen van het daarop aanwezige houtgewas en het weder verkopen, hetzij in eens, hetzij in gedeelten, van dat landgoed.'*

Megatransactie door houthandelaar

Kooij was directeur van de NV. Hij bezat 250 van de 300 aandelen à f1000. De overige 50 aandelen behoorden aan Jan Willem Berends, een piepjonge bankier bij de firma Van Cappelle en Co. en zoon van de architect Berend Adriaan Berends (vader Berends was aandeelhouder in een andere NV van Kooij, de Russische Houthandel). Kooij was 35, getrouwd met juweliersdochter Alida Rutgers en vader van drie jonge kinderen. Met de aankoop van Sonsbeek begaf hij zich in een financieel avontuur. De koop kostte hem f751.000 plus f15.000 aan kosten. Hij stak zich er

diep voor in de schulden. Hij leende f663.000 bij twee kredietbanken, wat hem voor een jaarlijkse rentelast van f27.000 stelde, nog afgezien van de aflossingen. De onderhandse aankoop van Sonsbeek was een in Arnhem niet eerder vertoonde megatransactie. Het ging om een groot bedrag, maar in feite kreeg Kooij Sonsbeek voor een prikkie. Als doorverkoop lukte, was hij binnen. Kooij's vraagprijs: 1,25 miljoen.

Landgoed „SONSBEEK” - Arnhem
Morgen Zondag 31 Mei
Matinée en Afscheid-Soirée der Weener Dames-kapel
Directie de Heer SCHREK.
Maandag 1 Juni en Dinsdag 2 Juni
Groot Matinee en Soirée
te geven door het Operette-gezelschap „Excelsior”
Directie OSCAR COPPÉE.
Optreden van den Heer ISIDOR SWAAF, Hool, Karakter-Konink, met medewerking van
het nieuw gevestigde
Orchest Ensemble „Crescendo”
Directie de Heer K. LEDUCKY.
Woensdag 3 Juni
Eerste Matinée
te geven door het geheele Orchest van het 8e Regiment Infanterie
onder Directie van den Kapitein van den Heer D. OOUWENHOVEN.
Aanvang Matinee 7½, Soirée 8 uur.
Gedurende de maanden Juni, Juli en Augustus afwisseling van verschillende VEREENIGINGEN --
ORCHESTREN en SPECIALITEITEN-GEZELSCHAPPEN.
Maand Juni OPERETTE-GEZELSCHAP „EXCELSIOR”, Directie COPPÉE.
ORCHEST ENSEMBLE „CRESCENDO”, K. LEDUCKY.
Van 7 tot en met 21 Juni HYFFODROME, Wel. XHAPLAIRE.
Maand Juli 20 Matinee van de beroemde RUSSISCHE KAPEL, Directie
Prinses DELJOUBOUHY.
Verwacht Augustus GROOT OPERETTE-GEZELSCHAP van België en andere
SPECIALITEITEN.
ABONNEMENTSKAARTEN voor de maanden Juni, Juli en Augustus voor vijf Waaiering,
Matinee's en Concerten.
Voor een Heer of Dame (hoofd van gezin) f 5,-
Heer en Dame f 7,-
Heer, Dame en twee Kinderen (familiekaart) f 10,-
voor elk kind meer f 3,-
Kaarten verkrijgbaar bij den Heer GERBRANDS, Knaanhof, Ordele Oord.
DE GROOT, Boekhandel, Bakkersmaat,
den Partier Landgoed „Sonsbeek” en
aan het Hoofdbureau Landgoed „Sonsbeek”.
De verdere Concerten voor de maand Juni van het 8e Regiment Infanterie zijn bepaald op
14 Juni MATINEE en SOIREE, op 21 Juni MATINEE.

Advertentie uit de Arnhemse Courant, 1 juni 1896.

Gat tussen vraagprijs en taxatie

B&W lieten een taxatie uitvoeren. Die kwam uit op 1,1 miljoen. Gezien het verschil met de vraagprijs werd geen bod uitgebracht. Die 1,1 miljoen zou bovendien een te hoge financieringslast voor de gemeente met zich meebrengen. B&W wachtte af. De gemeenteraad maakte zich ongerust. Men was bang dat de gemeente achter het net zou vissen. Wethouder Everts beweerde echter te weten dat Kooij de gemeente als enige reële koper zag en daarom wel met een lagere prijs zou komen. De raadsleden Van Verschuer en Jolles brachten de raad ertoe een

maximale financieringslast vast te stellen: f15.000 per jaar. Veel te weinig om het gat te overbruggen.

Grondoffers

De oplossing werd gevonden in vermindering van het te kopen oppervlak, gecombineerd met verhoging van de waarde van de delen die Kooij behield. Het meest noordelijke deel, 300 hectare tussen Schelmseweg en Koningsweg, had Kooij al voor f55.000 terugverkocht aan Van Heeckeren, die inmiddels op Vrijland was neergestreken. Ook aan de stadskant werden grondoffers gebracht. Uit de zogenaamde Punt, de latere Transvaalbuurt werden 4,4 hectare kant-en-klare bouwterreinen afgezonderd die eigendom van Kooij bleven, maar die door aanleg van straten, plantsoenen en waterwerken aanzienlijk in waarde zouden stijgen. Ook aan de overzijde van de Zijpendaalseweg hield Kooij eigendom, waarvan 7000 m² geschikt als bouwterrein.

Gat overbrugd, deal rond

Kooij's grondbezit direct achter de Zijpse Poort vertegenwoordigde een potentiële verkoopwaarde van f600.000. Daarmee was het gat tussen Kooij's vraagprijs en het gemeentelijk aankoopbudget ruimschoots

overbrugd. Met de f55.000 plus f800.000 aan verkoopgeld was Kooij schuldenvrij. De Punt was zijn bonus. Het was pure winst, die geleidelijk zou binnendruppelen. Kooij was als grondspeculant aan het Sonsbeek-avontuur begonnen en kwam er als projectontwikkelaar uit. De gemeente had graag ook de Punt in handen gekregen, maar mocht tevreden zijn met de rest van het landgoed. Zo eindigde het gevecht om Sonsbeek met twee winnaars: een gewiekste koopman en een traag, maar doelgericht opererend gemeentebestuur.

Ad Habets

Toen en nu

Prentbriefkaarten van rond 1905 naast foto's uit begin 2024.

Het huis op de heuvel

Hotel Sonsbeek, de Witte Villa, SIAC en Stadsvilla Sonsbeek; het zijn verschillende namen voor het voormalige Huis Sonsbeek. Gedurende de 125 jaar dat het landgoed stadspark is, krijgt het pand uiteenlopende functies.

Hotel

Na de overname van het landgoed door de gemeente in 1899, wordt het huis op de Hartjesberg verbouwd tot hotel. Het plan het 'kasteel' te verbouwen tot krankzinnigengesticht werd snel verlaten. Een hotel-pension met restaurant zou de aantrekkingskracht van Sonsbeek verhogen, was de mening van het toenmalige stadsbestuur. Veel gegoede gasten komen naar het hotel op de heuvel, dat daartoe een flinke modernisering ondergaat met sanitair en stromend water. Brede gestreepte markiezen benadrukken de nieuwe functie. Het pand is op dat moment nog niet wit. Waarschijnlijk heeft het groene gevels, al duiden sommige ingekleurde prentbriefkaarten op een roodbruine kleur. Het hotel ontvangt gasten tot aan de evacuatie van Arnhem in september 1944. In de oorlogperiode brandt het deels af.

School

Na de oorlog wordt het pand gerenoveerd en herbestemd tot schoolgebouw. De opleidingsschool van de Heidemij werd op 3 mei 1957 geopend. Jonge bosbouwers krijgen hier hun opleiding in een passende, groene omgeving. Na het verlaten van de Bosbouwschool, gebruiken de Sonsbeek Scholengemeenschap en de Lorentz Scholengemeenschap het pand tot in de jaren tachtig als dependance. Tot op de dag van vandaag zijn er in de Stadsvilla nog steeds reünies van oud-scholieren.

Hotel Sonsbeek, circa 1935. Prentbriefkaart collectie Gelders Archief.

Leerlingen van de Bosbouwschool (ca. 1957/'59). Fotocollectie Nederlandse Heidemaatschappij (Nationaal Archief).

Stadszijde van huis Sonsbeek, erker met vijver. Foto: G.J. Dukker, 1999 (Rijksdienst Cultureel Erfgoed).

Kunstgalerie

In 1987 verkoopt de gemeente het inmiddels uitgeleefde huis aan een groep projectontwikkelaars. Zij restaureren het pand en vestigen er in 1989 het Sonsbeek International Art Center (SIAC). Omdat er kostbare kunstwerken worden geëxposeerd, wordt er op laste van de verzekeraar een stevig hekwerk en een betonnen waterbak om het pand gelegd. Ook wordt een losstaand ketelhuis gebouwd op de plaats van het vroegere koetshuis,

Stadsvilla Sonsbeek, ingepakt in steigerdoek (februari 2024).

omdat een stookinstallatie in de villa zelf als te onveilig wordt geacht. SIAC gaat alweer vrij snel ter ziele en in 1992 krijgt de gemeente de villa weer in handen. Galerie Sonsbeek Art & Design huurt het voor kunstexposities tot 2004.

Horeca

Het ketelhuis krijgt in 1997 een horecafunctie onder de naam De Palatijn en ook de villa zelf geeft vanaf 2000 onderdak aan een brasserie, restaurant en wijnlokaal. In 2013 ondergaat de villa, onder de huidige horecaondernemer Kees Bouwhof, opnieuw een metamorfose en wordt de naam gewijzigd in Stadsvilla Sonsbeek. Bouwhof wordt in 2021 tevens exploitant van De Palatijn.

Christo in Sonsbeek

De afgelopen maanden lijkt het wel of 'inpakkunstenaar' Christo is herrezen en de villa heeft bezocht. Het pand is volledig ingepakt in wit steigerdoek. Maar niets van dit alles; de villa wordt grondig onder handen genomen. Zo zijn de aluminium kozijnen vervangen door houten exemplaren die meer recht doen aan het monumentale karakter. Er is isolerend glas aangebracht en de buitengevel is

Foto: Stadsvilla Sonsbeek

geschilderd. Nadat samen met de gemeente berekeningen zijn uitgevoerd voor een nieuw klimaatbeheerssysteem, blijkt dat de vloeren van de bovenverdieping niet sterk genoeg zijn voor de huidige horecafunctie. In de jaren vijftig zijn de vloeren berekend op de functie van school. Later zijn luchtkanalen en een verlaagd plafond aan de vloerconstructie gehangen. Kortom, de vloeren moeten worden versterkt en dat gebeurt door het aanbrengen van verstevigingen tegen de onderzijde van de betonnen liggers. Deze interne renovatie wordt tevens gebruikt om de Tuinkamer en de Heerenkamer in oude luister te herstellen.

Buitenplaats Sonsbeek

Ook De Palatijn is de afgelopen maanden intern stevig verbouwd. Bij de herinrichting is teruggegrepen op de oorspronkelijke functie van ketelhuis. De industriële sfeer herinnert hieraan, evenals de nieuwe naam: Ketelhuis Sonsbeek. Een aantal lokale ontwerpers en kunstenaars hebben een bijdrage geleverd aan het interieur, dat een echte ode aan het park is geworden. De twee horecagelegenheden op de Hartjesberg vormen nu samen Buitenplaats Sonsbeek. Naar verwachting opent Stadsvilla Sonsbeek half april weer haar deuren voor een nieuw hoofdstuk in de rijke geschiedenis van het voormalige landhuis op de heuvel.

Tekst: Edwin Verdurmen

Een vermelding waard

De toekomstvisie en ontwikkelingsplan voor de parken Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem is opgenomen als een van de meest aansprekende projecten in het Jaarboek Landschapsarchitectuur en Stedenbouw 2023.

Vorig jaar is de toekomstvisie van onze parken gereedgekomen en inmiddels door de gemeenteraad goedgekeurd. Opmerkelijk is dat deze toekomstvisie is geplaatst in het Jaarboek 2023 uitgegeven door het vakblad *Blauwe Kamer* (landschapsarchitectuur en stedenbouw). Ieder jaar wordt er een nieuwe selectiecommissie in het leven geroepen die op zoek gaat naar de meest aansprekende projecten die in Nederland op dit vakgebied zijn gerealiseerd.

Een van de 22 projecten

Het initiatief ligt bij de ontwerp-bureaus die een project kunnen insturen waar ze trots op zijn. Maar liefst 128 projecten waren aangemeld. Na twee sessies is een shortlist van 35 projecten opgesteld. De geselecteerde projecten werden bezocht en beoordeeld en hieruit zijn er 22 gekozen voor publicatie in het jaarboek. De toekomstvisie voor onze

parken staat daar verrassend genoeg tussen. De meeste projecten betreffen nieuwe woonwijken, nieuw ingerichte stadspaleinen en landschappen die een ingrijpende gedaantewisseling hebben ondergaan. Bij de Arnhemse parken is bijna het tegenovergestelde aan de hand. De veranderingen zijn subtiele aanpassingen aan de ruimtelijke opbouw. De hoofdstructuur zit immers heel goed in elkaar.

Toekomstbestendig plan

Het behouden van ons erfgoed betekent allermindst consolideren en je afsluiten van de huidige tijd. De kracht van de visie zit in de analyse van het oorspronkelijke ontwerp en deze te plaatsen in de huidige en toekomstige tijd. Klimaatveranderingen stellen hoge eisen aan het beheer van de parken. Daarbij komt nog dat de natuur (bomen) veel meer dan de stenen wereld (gebouwen) onderhevig is aan de dynamiek van groei en ook het onvermijdelijke daarbij behorende verval. Eeuwenoude bomen leggen uiteindelijk het loodje. Bepaalde soorten (exoten) breiden zich explosief uit. We hebben te maken met de gevolgen van de klimaatveranderingen. Meer extremen doen zich voor: droogte vraagt om andere soorten, de

wateroverlast is een steeds nijpender probleem. Daar komt nog bij dat het gebruik van het stadspark steeds intensiever wordt en bijdraagt aan slijtage en verval.

Gezamenlijke visie

In de toekomstvisie van Strootman Landschapsarchitecten wordt ingespeeld op de gevolgen van de klimaatveranderingen en de afnemende biodiversiteit. Verkoeling en soortenrijkdom stellen nieuwe eisen aan de inrichting de parken. De onderscheiden landschappelijke eenheden bos, beekdal en landschapkamers bieden een handvat om met deze eisen om te gaan. Door de gemeente Arnhem en Bureau Strootman is veel energie en tijd ingeruimd om in samenspraak met omwonenden en andere direct betrokkenen dit ontwikkelplan voor de parken toekomstbestendig te maken. Alle betrokkenen mogen trots zijn op het resultaat.

Tekst: Paul Poelmans

Jaarboek landschapsarchitectuur en stedenbouw in Nederland 2023, 184 pagina's, €36,50. Uitgeverij Blauwdruk.

Het afgelopen jaar zijn er nieuwe bestuursleden actief geworden voor de Vrienden van Sonsbeek. De redactie van het Bulletin stelt ze graag aan u voor. Zo geven we het bestuur van onze vereniging een gezicht!

Bestuur Vrienden van Sonsbeek, v.l.n.r. Peter van der Linde, Lonneke Kranendonk, Frank van den Elshout, Sanne Blok, Christine Paris, Margreet van Gastel, Niels van der Graaff.

Even voorstellen

Waar ligt de Pyramidelaan?

Onlangs werd het bestuur van de Vrienden gevraagd of meer bekend is over het bestaan van een Pyramidelaan in het park. Er bestaat namelijk een oude prentbriefkaart met de aanduiding 'Pyramidelaan Sonsbeek'. De redactie van het Bulletin ging op onderzoek uit.

Op zoek naar informatie over de Pyramidelaan in Sonsbeek, komen we werkelijk nergens een aanwijzing tegen. Het enige wat we vinden zijn drie exemplaren van dezelfde prentbriefkaart in het Gelders Archief met daarop dezelfde foto uit 1905 (zie foto 1). Het lijkt in ieder geval geen officiële benaming te zijn.

In de volksmond

Nu hebben veel paden, vijvers, heuvels en weiden in Sonsbeek een naam, terwijl slechts een enkele officieel is (zoals de Tellegenlaan). De meeste namen zijn in de loop der tijd in de volksmond ontstaan. Vaak spreken die namen voor zich. De 'Ronde Weide' is rond, de 'Belvédèrelaan' leidt naar Belvédère, de 'Witte Villa' is wit, de 'Grote Vijver' is de grootste vijver in het park en langs de 'Beukenlaan' staan beuken. Maar er zijn ook namen, waarvan de betekenis minder voor de hand liggend is. De Witte Villa (officieel Stadsvilla Sonsbeek) staat op de 'Hartjesberg' en dat is een verbastering van Hartgersberg. Vernoemd naar Hartger Hartgers, de eigenaar van het landgoed in de eerste helft van de 16de eeuw. De Cederallee (parallel aan de Parkweg) heeft zijn naam vermoedelijk te danken aan de zeldzame Libanon Ceder die ooit in Sonsbeek heeft gestaan. In 1910 was de kap ervan zelfs landelijk nieuws. De door honingzwam aangetaste ceder was in die tijd het eerste en enige exemplaar van die soort in Nederland.

Als we de 'volksmond-logica' van naamgeving doortrekken, verwijst de 'Pyramidelaan' dan naar een piramide?

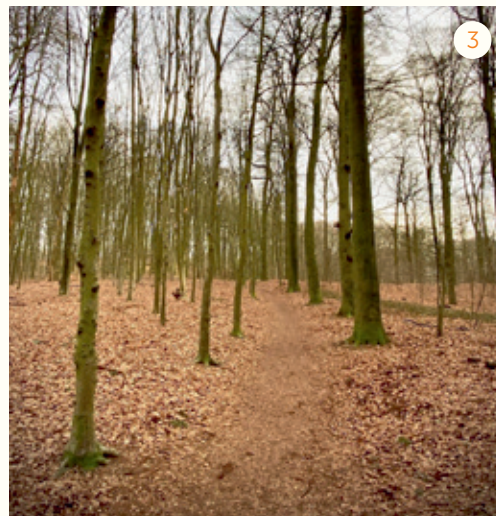

1. Prentbriefkaart getiteld 'Arnhem Sonsbeek Pyramidelaan' en gedateerd rond 1905. Een andere prentbriefkaart met dezelfde opdruk is afgestempeld op 29 januari 1917. De foto's zijn uitgegeven door de firma Dr. Trenkler & Co (collectie Gelders Archief).

2. Prentbriefkaart van het wandelpad naar de Belvédère in park Sonsbeek. Foto's en uitgever zijn onbekend, afgestempeld op 3 juli 1903 (collectie Gelders Archief).

3. De huidige situatie op de vermoedelijke locatie: het pad aan de noordzijde richting de Belvédère. Foto: Edwin Verdurmen.

We stuiten uiteindelijk op een andere oude prentbriefkaart met een foto van ongeveer dezelfde plek, maar met de locatie-aanduiding 'Laan naar de Belvédère' (zie foto 2). Dat zou kloppen met ons vermoeden dat Pyramidelaan verwijst naar een piramidevormige heuvel. De Ruitersberg waar de Belvédère in 1821 op gebouwd is, heeft als enige heuvel in Sonsbeek een beetje de vorm van een piramide. We zijn aan de noordzijde van de heuvel gaan kijken en vermoeden dat daar de plek is vanwaar beide foto's op de prentbriefkaarten

zijn genomen (zie foto 3). Je ziet de kromming van het pad, het loopt een beetje omhoog en als je de grote bomen op de voorgrond wegdenkt, dan zie je de hoger gelegen bomen bij de Belvédère.

Onze voorlopige conclusie is dus dat de Pyramidelaan het pad is naar de Belvédère aan de noordzijde. Maar het blijft gissen. Wellicht is er een lezer die een betere verklaring heeft over de Pyramidelaan in Sonsbeek? We horen het graag op bulletin@vriendenvansonsbeek.nl.

Sonsbeek als kunstpodium

De Sonsbeektentoonstelling is de grootste expositie voor kunst in de openbare ruimte in Nederland. De eerste edities alleen in Park Sonsbeek, later ook op andere plekken in of om de stad. Behalve Park Sonsbeek als vaste locatie, was elke editie weer totaal anders. Een overzicht.

Al voordat Sonsbeek een openbaar stadspark was, werden er bijzondere evenementen georganiseerd. Zo mocht de 'Geldersch-Overijsselse Maatschappij van Landbouw' er in juli 1895 haar vijftigjarig bestaan vieren en werd in 1897 de 'Geldersche Tentoonstelling van Nijverheid en Handel' op het landgoed georganiseerd. Ook na 1899 is Park Sonsbeek vaak het toneel geweest voor publieksevenementen. Schietwedstrijden,

fokveedagen, militaire parades, congressen, grootschalige toneelvoorstellingen, circussen, concoursen, vuurwerkshows en bloemententoonstellingen; het kon allemaal in het park. Park Sonsbeek kreeg daardoor veel bewondering van bezoekers uit binnen- en buitenland. Het park was een geliefde plek als achtergrond voor de vele activiteiten die er werden georganiseerd.

Het Sonsbeek-effect

Na de oorlog werden de mogelijkheden van het park nog verder uitgebuit. Dat gebeurde in 1949 toen Sonsbeek de eerste tentoonstelling van beeldhouwkunst in de openlucht op het Europese vasteland huisvestte. Sonsbeek '49 werd een groot succes met 125.000 bezoekers die de ongeveer 200 beelden kwamen bewonderen.

Alle werken waren van Europese kunstenaars en stonden op sokkels in het park rondom de villa. De tweede tentoonstelling Sonsbeek '52 trok 110.000 bezoekers en het College van B&W prees het zogenaamde Sonsbeek-effect.

'Sonsbeek was voor tallozen een openbaring, omdat er geen muren waren. De kunstwerken stonden er niet in één of ander domein, waar men anders ademhaalt en zich anders gedraagt, maar in een welbekende omgeving, op dezelfde plaats waar zo even nog kinderen speelden, te midden van het gewone dagelijkse stadsleven en er toch niet middenin ... De beelden werden door de elementen omspeeld. De schaduw van een tak beweegt op een stenen tors, over het brons glijdt zonlicht.'

Weldaad voor geest en ziel

De opzet met beelden in het park werd voortgezet in de edities van 1955, 1958 en 1966. Ook werden er paviljoens gebouwd; in 1955 naar ontwerp van Gerrit Rietveld en in 1966 van Aldo van Eyck. Beide paviljoens zijn later herbouwd in de beeldentuin van het Kröller-Müller Museum. Tot de editie in 1966 bleef het uitgangspunt dat: *'het aanschouwen van beeldhouwwerken te midden van een uitzonderlijk mooie natuur een weldaad is voor de geest en ziel,'* aldus voorzitter J.A. de Goeijen in 1952.

Nieuwe ruimtelijke ervaring

De 'roaring seventies' zorgden voor een omslag in het denken over kunst in de openbare ruimte. Voor de editie van 1971 werd daarom een vernieuwend concept bedacht: *Sonsbeek Buiten de Perken*. Voor het eerst werd een professionele directeur aangesteld en hij verklaarde: *'Wij kwamen tot de overtuiging dat we niet meer moesten vragen om beelden en die vervolgens naar onze smaak neer te*

Traditionele opzet van beelden op een sokkel tijdens de internationale beelden-tentoonstelling Sonsbeek '66. Deze 5e editie toonde ten opzichte van de vorige vier een grotere verscheidenheid aan beeldhouwwerken, wat betreft materialen, technieken en stijlen. Op de voorgrond het beeld 'Ruiters' van Marino Marini.

zetten, maar dat wij de kunstenaars moesten vragen of zij voor het park beelden wilden ontwerpen Het park was georganiseerde natuur. Daaraan zouden de nieuwe voorwerpen tijdelijk een nieuwe ruimtelijke ervaring kunnen verlenen en daarmee wellicht een nieuwe bewustzijnsinhoud.'

De Sonsbeektentoonstelling verschoof qua concept van *ding* naar *idee*, van *kijkspel* naar *gewaarwording* en van *arrangement* naar *manifestatie*. Buiten de Perken werd erg letterlijk genomen en er werden relaties gelegd met andere delen van Arnhem en zelfs met andere steden. Het aantal bezoekers van 17.000 bleef in 1971 echter ver achter bij de eerdere edities. Het duurde dan ook vijftien jaar tot de volgende editie.

Te zien in Sonsbeek

Een aantal in het park aanwezige kunstobjecten zijn een nalatenschap van Sonsbeek-edities:

Landschapkunstwerk *All Happy Now!* van Peter Santino in de Vlindertuin (Sonsbeek 9: LocusFocus in 2001)

Skies Captured van Henriëtte Lehtonen in de Koude Vijver (Sonsbeek 9: LocusFocus in 2001)

Fresh Epigraphs van Gabriel Kuri van Gabriel Kuri op diverse plekken bij de brug en waterval (Sonsbeek 9: LocusFocus in 2001)

Bakermat van Johan Creten in de Stille Vijver (Sonsbeek 2008: Grandeur)

Update, Hans van Houwelingen, 142 namen van wetenschappers gegraveerd bij het Lorentz monument (Sonsbeek 2008: Grandeur)

Lazy King van Alain Séchas op de weide voor de Stadsvilla (Sonsbeek 2008: Grandeur)

De 'Troffel' van Claes Oldenburg tijdens Sonsbeek Buiten de Perken in 1971. Het zilverkleurige beeld was destijds in uitvoeringskosten het duurste werk van de expositie. Het is herplaatst bij Kröller-Müller Museum en sinds 1976 (na overleg met de kunstenaar) blauw geverfd.

Brug tussen kunst en publiek

De opzet van een directeur/curator werd voortgezet in de edities 1986, 1993, 2001, 2008, 2016 en 2021. Vanaf de jaren zeventig werd wisselend op de tentoonstellingen gereageerd, waarbij het vaak ging over de toegankelijkheid van de kunstwerken voor een breder publiek versus de intrinsieke betekenis van de werken die geen verdere uitleg behoefde. Curator Anna Tilroe wist met Sonsbeek Grandeur in 2008 deze tweespalt te verenigen door de inwoners te betrekken bij de totstandkoming van de kunstwerken en deze in een heuse processie met draaggilden door de stad te laten voeren. Hiermee wilde Tilroe een brug slaan tussen kunst en publiek. Het lukte haar om de bezoekersaantallen opnieuw boven de 100.000 te krijgen.

Tekst: Edwin Verdurmen

In een processie met draaggilden wordt het kunstwerk Bakermat van Johan Creten door de stad gevoerd tijdens de 10e editie in 2008: Sonsbeek Grandeur. Het werk van Creten bestaat uit een gevlochten bakermat en drie bijenkorven. Tijdens de Sonsbeektentoonstelling leefden in de goudkleurige bijenkorven ongeveer 150.000 bijen. Het werk is aangekocht en te zien in de Stille Vijver.

De zwanen van Sonsbeek

Hoe zou het met de zwanen gaan, die al zo lang nauw verbonden zijn met Sonsbeek? Ik fiets er 20 februari naar toe door Uiterwaardenpark Meinerswijk. Daar tref ik al snel een knobbelzwanenpaar en verderop nog een. Ik vervolg mijn route over de Nelson Mandelabrug naar de Zijpendaalseweg. Bij Molenplaats Sonsbeek ga ik te voet verder, richting de Zwanenbrug over de St. Jansbeek. Deze brug uit 1903 werd aangelegd vlak nadat Sonsbeek een openbaar stadspark werd. Misschien kan ik een foto maken van een van de zes ornamentale ijzeren zwanen om bij dit stukje te plaatsen. Maar die blijken een beetje groezelig te zijn en kunnen wel een likje verf gebruiken. Bovendien hebben zij – naar mijn smaak – iets te brave, eendachtige koppen. Een echte zwaan is toch een tikkeltje aristocratischer...

Dus kuier ik langs de Grote Waterval naar de Grote Vijver. Daar zijn flink wat watervogels: wilde eenden, kuifeenden, meerkoeten, dodaarsjes en jawel, ook een paartje knobbelzwanen. Zij grondelt wat langs de westelijke oever; hij waggelt iets verderop het bos in, verzamelt daar dor blad en legt dat netjes op een stapeltje. Een begin van nestbouw, zo lijkt het. Even later zwemt hij alweer zij aan zij met zijn partner de vijver over. Dat bouwen was een beginnetje misschien? Of een ritueel om haar in de verlovingsstemming te brengen! Knobbelzwanen krijgen één nest per jaar. Uit de 5 tot 7 eieren worden, na ongeveer vijf weken, de jongen geboren. Er valt natuurlijk veel meer te vertellen over de knobbelzwaan. Veel wetenswaardigs vindt u in de Vogelgids op vogelbescherming.nl.

Tekst en foto: Koos Dansen

Colofon

Het Bulletin VvS is een uitgave van de Vrienden van Sonsbeek, Zypendaal en Gulden Bodem. Het Bulletin verschijnt vier keer per jaar. Het wordt gratis toegestuurd aan de leden van de Vereniging Vrienden van Sonsbeek.

ISSN 1567-1054
Oplage 3.000 stuks

Redactie:

Rinus Baak, Niels van der Graaff,
Lonneke Kranendonk, Paul
Poelmans, Edwin Verdurmen.
bulletin@vriendenvansonsbeek.nl

Vormgeving:

Coco Bookmedia

Druk:

Wilco BV

Eerder verschenen nummers
vindt u op de website:
vriendenvansonsbeek.nl/bulletin

Retour afzender/adreswijziging

Mogelijk is de adressering niet juist. Wilt u in dat geval zo vriendelijk zijn om hieronder de juiste gegevens in te vullen en het blad 'retour afzender' of deze strook in een enveloppe terug te sturen naar: Vrienden van Sonsbeek, Zypendaalseweg 24a, 6814 CL Arnhem.

Het correcte adres is:

Naam:

Postcode:

Plaats:

Straat:

Reden retourzending:

